

Әдебиетлар

1. Адамбаева Т. Революцияға шекемги қарақалпақ музыкасы. – Нөкіс: 1976.
2. Одилов А. Ўзбек чолғуларыда ижро қилинған достон ва халқ күйләри акс эттирилған. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1995.
3. Петросяни А.И. Инструментоведение. 1980.
4. Семенов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке Дарвиш Али. – Тошкент: 1976.

РЕЗЮМЕ. Қарақалпақ халқ чолғуларининг кўп асрлар давомыда сақланиб келғанлиги ва қайта ишланиши, тузилиши, хо- физлар ва созандалар томонидан ижро қилинған достон ва халқ күйләри акс эттирилған.

РЕЗЮМЕ. Тот факт, что каракалпакские народные инструменты сохранились на протяжении многих веков, облегчил изме- нение и сочинение музыкальных инструментов и народных песен.

SUMMARY. The fact that Karakalpak folk instruments have been preserved for many centuries has facilitated the modification and composition of musical instruments and folk songs.

BALALAR DRAMATURGIYASININ RAWAJLANIWINDA JAS TAMASHAGÓYLER TEATRININ TUTQAN ORNI

G.S.Ataniyazova – erkin izleniwshi

Ўқитувчи Ўзбек мамлекетлик педагогикалиқ институты

Tayanch so'zlar: teatr, san'at, spektakl, drama, mavzu, madaniyat, rejissor, artist.

Ключевые слова: театр, искусство, спектакль, драма, тема, культура, режиссер, артист.

Key words: theatre, art, spectacle, drama, theme, culture, producer, artist.

Qaraqalpaq balalar ádebiyatınıń rawajlanıwında balalar dramaturgiyası úlken orındı iyeleydi. Sebebi, jas óspirimler kitapqa qaraǵanda teatrda otırıp qaharmanlardı óz kózi menen kórip, unamlı hám unamsız háreketlerdi qabıl etiw arqalı pedagogikalıq, psixologiyalıq jaqtan rawajlanıw qábileti baslanadı. Biraq, XX ásirdeń 70-jıllarınıń ortalarına deyin Qaraqalpaqstan Respublikasında jas tamashagóyler teatrı bolmadı.

Qaraqalpaq mámleketlik Jas tamashagóyler teatrı 1978-jıl shólkemlestirilip, óziniń birinshi perdesin Qaraqalpaqstan xalıq shayı, Qaraqalpaqstan Respublikasında miynetini sińgen kórkem óner ǵayratkeri, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı belgili dramaturg Keńesbay Raxmanovtıń “Eglengen báhár” spektakli menen ashtı. Jańadan ashılǵan teatrǵa házirgi Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzikalı teatrınan Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq artistleri, xızmet kórsetken artistler: S.Allamuratova, X.Saparov, M.Matchanov, S.Utepbergenov, G.Doshumov, M.Xalmuratova, B.Qayıpovlar mirát etilip, talantlı aktyorlardan: D.Kewnimjaev, A.Ańsatbaev, N.Xojamuratov, S.Dawletova, A.Nawrızo, J.Jumanov, J.Abillaev, A.Ańsatbaeva, A.Axmurzaevlar menen tolıqtırıldı [1:24].

Teatrdıń birinshi direktor lawazımında Ózbekstan, Qaraqalpaqstan hám Bashqırtstan xalıq artisti, mámleketlik sıylıqlardıń laureatı B.Matchanov basshılıq etti. Sońnan Qaraqalpaqstan Respublikasında miynetini sińgen kórkem óner ǵayratkeri B.Sharipov, Qaraqalpaqstan Respublikasında miynetini sińgen kórkem óner ǵayratkeri A.Júzimbetov, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq artisti, Qaraqalpaqstan Respublikası Jaslar sıylıǵınıń laureatı R.Saparova, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstanǵa miynetini sińgen mádeniyat xızmetkeri M.Eshjanov, Qaraqalpaqstan Respublikasında xızmet kórsetken mádeniyat xızmetkeri J.Turdimuratov, Qaraqalpaqstan Respublikasında miynetini sińgen kórkem óner ǵayratkeri B.Utebaev, J.Ótepbergenovlar islep kelgen. Olar menen birgelikte teatrda hár bir saxnalastırılǵan hár qıylı janrlardaǵı spektakllerdi tamashagóylerge kóterińki ruwxta jetkerip beriwde belgili rejissyorlardan: teatrdıń birinshi bas rejissyorı, Ózbekstan Respublikası xalıq artisti, Qaraqalpaqstan Respublikasında xızmet kórsetken artist, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı, “El-jurt húrmeti”, “Mehnat shuxratı” ordenleri hám “Mehnat faxriysi” kókirek nıshanı iyesi N.Ańsatbaev, Ózbekstan Respublikasına xızmet kórsetken, Qaraqalpaqstan xalıq artisti, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı R.Tóreniyazov, Qaraqalpaqstan Respublikasında miynetini sińgen kórkem óner ǵayratkeri B.Utebaev, A.Sharipov, A.Efremov, Ózbekstan Respublikasında miynetini sińgen mádeniyat xızmetkeri I.Aybatovlar, belgili dramaturglardan Ózbekstan Qaharmanı, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq jazıwshısı, mámleketlik sıylıqlardıń laureatı

T.Qayıpbergenov, Ózbekstan Respublikasında miynetini sińgen kórkem óner ǵayratkeri, Qaraqalpaqstan xalıq jazıwshısı, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı S.Xojaniyazov, Qaraqalpaqstan xalıq shayı, Qaraqalpaqstan Respublikasında miynetini sińgen kórkem óner ǵayratkeri, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı K.Raxmanov, Qaraqalpaqstan xalıq shayı, “El-jurt húrmeti” ordeni iyesi K.Kárimov, Qaraqalpaqstan Respublikasına xızmet kórsetken mádeniyat xızmetkeri G.Tursunova, Qaraqalpaqstan xalıq jazıwshısı A.Sultanov, Qaraqalpaqstan Respublikasında miynetini sińgen kórkem óner ǵayratkeri P.Aytmuratov, Qaraqalpaqstan Respublikasında miynetini sińgen mádeniyat xızmetkeri A.Utepbergenov, S.Jumaǵulov, J.Xojanovlar hám belgili xudojniklerden: Qaraqalpaqstan Respublikasına miynetini sińgen kórkem óner ǵayratkeri B.Nurimbetov, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq xudojnigi, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı I.Alibekov hám Qaraqalpaqstan Respublikasında miynetini sińgen kórkem óner ǵayratkeri B.Aytmuratovlar, teatrdıń birinshi ádebiy bólim baslıǵı, Qaraqalpaqstan Respublikasında miynetini sińgen mádeniyat xızmetkeri G.Tursunovlar pıdayı miynetleri menen tamashagóyler alǵısına miyasar bolǵan.

Teatr óziniń dóretilshilik toparınıń tájiriyesin arttırıwda Ózbekstan Respublikası Mádeniyat ministrliǵı, Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesi hám Qaraqalpaqstan Respublikası Mádeniyat ministrliǵı jaǵnan járdem berip Ózbekstan Respublikası hám jáhán kóleminde ótkerilgen teatr festivallarında qatnastı. 1990-jılı Xorezm wálayatında ótkerilgen “Qaraqalpaq ádebiyatı hám mádeniyatı kúnleri” dekadasında teatr jámaátı Qaraqalpaqstan Respublikasında xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri, belgili dramaturg P.Aytmuratovtıń “Súyinshi” spektakli menen qatnasıp, tamashagóylerdiń úlken alǵısına miyassar boldı. Sol jıldıń ózinde teatr jámaátı Tashkent qalasında ótkerilgen “I Regionallıq Ota Aziya hám Qazaqstan jas tamashagóyler teatrları festivalı”nda, 1998-jılı Tashkent qalasında ótkerilgen I xalıqaralıq “XUMO” festivalında, 2007-jılı 1-7-aprel kúnleri Tırkmenstan Respublikasınıń Ashqabad qalasında ótkerilgen “Folklor hám milliy teatrlar Xalıqaralıq festivalı”nda, 2007-jılı 1-11-sentyabrde Mısrdıń Kair qalasında “XIX xalıqaralıq eksperimental teatrlar festivalı”nda, 2011-jılı Tashkent qalasında ótkerilgen “TeatrUz” II xalıqaralıq teatrlar festivallarında, 2001-jıl Úrgenish qalasında, 2003-jıl Tashkent qalasında ótkerilgen “Qaraqalpaq mádeniyatı hám ádebiyatı kúnleri”nde, 2006-jılı “Seni jırlaymız, zamanlas!” 2008-jılı jas rejissyorlardıń “Debyut-2008”, “Sarhisob”, “Navrıız arafasında” sıyaqlı festivallarında qatnasıwǵa miyasar boldı.

2003-jıldıń 1-dekabrinde teatrdıń 25 jıllıq yubileyi saltanatlı túrde ótkerilgen hám Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesi Prezidiumınıń “Húrmet jarlıǵı” menen sıylıqlanǵan.

2018-йил 25-август кўни театр ўзини таза бинасини ашлў салтанатини ўткерди. Бул кешде Ўзбекстан Республикаси Президенти аппарати, Ўзбекстан Республикаси Маденият министрлиги, Қарақалпақстан Республикаси Жоқарғи Кеңеси, Қарақалпақстан Республикаси Министрлер Кеңеси, Қарақалпақстан Республикаси Маденият министрлиги ҳам басқа да шўлкемлерден миьманлар салтанатли кешени алип бариьда белснди қатнастї ҳам театрға баһали савғаларин инам etti.

Һазирғи вақитта А.Шарипов театрға басшилїқ этип келмекте. О.Бектурғанов театрға бас режиссйорлїқ этип атїрған болса, режиссйорлар А.Қудайназаров ҳам О.Бектурғановлар репертуарларди байитатуғин ең јақси спектаклдерди сахналастїрїп келмекте. Театрдиң һазирғи дўретишхилик топарина устазлїқ этип киятїрған Ўзбекстан Республикасында хїзмет кўрсеткен артист Л.Халиқназарова, Қарақалпақстан Республикасында хїзмет кўрсеткен артистлер А.Наврїзова, Ж.Абдимовлар, Қарақалпақстан јаслар сїйлиғиниң лауреати Р.Пиьазова, талантли актьор-актрисалардан: Р.Уразбаев, Қ.Кубесова, Ж.Абїллаев, М.Нуратдинов, Г.Йусупова, С.Арзїев, Ж.Абїллаев, М.Нуратдинов, Ж.Бердибеков, Г.Јапарова, Г.Сейтимова, Д.Байназаровлар, јас талант ийелери, Ўзбекстан мамлекетлик кўркем ўнер ҳам маданият институти Нўкис филиали питкерип дўретишхилик јумсларин алип барїп атїрған актьорлар: Б.Јапаров, Р.Тлемисов, П.Тўлегенов, П.Келимбетов, Ш.Давлетмуратов, И.Бегжанов, Р.Јаримбетов, актрисалар А.Ўтепбергенава, Г.Јайманова, солар менен бир қатарда кўп јиллардан берли театрдиң равајланїна салмақли ўлкесин қосїп киятїрған хїзметкерлерден Қ.Јапаров, М.Кулдасова, Ж.Айтназарова, А.Байимбетова, Н.Досназаров, А.Тўремуратов, С.Атамуратова, З.Узақбергенава, С.Ансатбаев, Г.Пирниязоваларди атап ўтсек арзїydi.

2019-јилдиң 10-15-июн кўнлери Қарақалпақстан Республикасында биринши марта «Сени јїрлаймїз, заманлас!» Ўзбекстан театрлариниң V Республика кўрик фестивали кўтеринки рухта болїп ўtti. Festivalға Қарақалпақ мамлекетлик јас тамашағойлер театри Б.Айтмураттиң «Моьнақта бахиттиң таңларї atti» ҳам фестивалдан тїсарї Дзюндзи Кинситаниң «Тїрна пәрлери» спектаклери менен қатнастї. Festival јуьмағинда театр Б.Айтмураттиң «Моьнақта бахиттиң таңларї atti» спектакли менен «Ең јақси драматурғи» номинацияси менен сїйлиқландї. Сонда-ақ, театр директори П.Айтмуратов ҳам де директор орынбасарї А.Сейтовқа фестивалдиң шўлкемлестирїшхилик јумсларинда белсндилїк кўрсеткени ушин Ўзбекстан Республикаси

Маденият министрлиги ҳам Қарақалпақстан Республикаси Министрлер Кеңеси тारेпинен «Миннетдаршїлїқ хатї» берилди. Қарақалпақстан Республикаси Маденият министрлиги тारेпинен театрмизға фестивалда белсндилїк кўрсеткени ушин «Һўрмет јарлїғи» таспїрїлды ҳам театр режиссйори О.Бектурғанов «Јас режиссйор» номинацияси менен сїйлиқландї.

Қарақалпақ мамлекетлик Јас тамашағойлер театри бўгинги кўнге шекем 170 тен артїқ спектаклдерди сахналастїрған болса, һазирғи кўнде театрда јергилїкли ҳам сїрт ел драматурглериниң классик шїғармалари сахналастїрїлмақта ҳам театр репертуари байїп бармақта.

Қарақалпақ драматурғиьасиниң payда болїна тїькар салған, албетте халїқ аьїзекли дўретпелери деп есалаймїз. Folklorлїқ шїғармалардиң јарлїқ ўзгешеликлеринде халқимиздиң асирлер бойї јасап келген ҳам турмисимиздағи салт-дастўр ўрп-адетлерин, миллий психологиясин савлеелендиретуғин шїғармалардиң баринде белгилї дареједе драманиң элементлерин кўриьге болadı [2:18].

Бунї ең аьїемги Европа адабиятинда бизиң ерамизға шекемги V–VI асирлерде Грециьадағи қудай Dionos шарапатина атқарїлған ойын-завїқ қосїқлари менен байланїстїрїлады. Sol вақиттағи қосїқларди атқарїшхї адамлар һар тўрли һайванлар, қуслар ҳам қурт-қумрїсқалар кўринисинде кияинип, кўшелерде қосїқ айтїп, ойын атқарїп јўретуғин болған. Қарақалпақ драматурғиьасиниң даслепки элементлерин де усындай этнографийалїқ элементлер менен байланїслї екенлиги илимий-теорийалїқ ҳам амелий јақтан сїпатланған.

XX асирдиң 20-30- јилларинда театр маданиятиниң қалипlesiwine ҳам онїң равајланїна аьїрїқша диққат аьїдарїлды. Һам 1970-80-јилларға келип ўзиниң шиїна јетти деп аьїтсақ мақсетке муьаьїп болadı.

Театр ҳам драматурғиьаниң миллий ўзлїкти аңлаьдағи аһмийети ҳам драмалїқ шїғармалардиң идеяси, оларда савлееленген образлардиң јас аьїладти тарбиялаьдағи аһмийетине байланїслї илимий јуьмақлардан јас тамашағойлер театринда болїп ўткен илимий-амелий семинарларда теорийалїқ ҳам амелий дереклер театрдиң буннан билай да равајланїна ўзиниң тасирин тїьгизди.

Јуьмақлап айтқанда, Ғареьсизлик давиринде ўзиниң савлесин кўрген, јас тамашағойлер театри ўз идеялїқ бағдарлари, кўтерген маселелери, јарлїқ ўзгешеликleri, образлари менен алдиңғи давирлерден белгилї артїқмашхилїқ белгилери менен парїқ қїлады.

Адабиятлар

1. Ансатбаев Н. Театр ҳам актьор. -Ташкент: «Наврўз», 2020.
2. Казакбаев С. XX асирдиң ақирї XXI асирдиң басындағи Қарақалпақ балалар адабияти еволюцияси, јарлїқ ўзгешелиги ҳам poeti-касї. -Нўкис: «Билим», 2016.

РЕЗЬЮМЕ. Мақоллада юш томошабинлар театрининг ташкил етилши тарихи билан унинг бугунги кунгача тараққийот ю'ли илимий томондан тahlil қилинған.

РЕЗЬЮМЕ. В статье представлена история возникновения и развития театра юного зрителя до сегодняшнего времени с точки зрения науки.

SUMMARY. In the article was analyzed scientifically the history and establishment of the Theater of Young Audiences and the direction of its development until today.

БЕСИК ЖЫРЛАРЫНЫҢ ЖАНРЛЫҚ ХӘМ КОМПОЗИЦИЯЛЫҚ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

С.Ж.Баўатдинова – филология илимлериниң кандидаты, доцент

Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: анъанавий халқ кўшиқлари, бесик, анъана, импровизация услуби, мотив, сюжет, фольклор, этнография.

Ключевые слова: традиционные народные песни, колыбельная, традиция, стиль импровизации, мотив, сюжет, фольклор, этнография.

Key words: traditional folk songs, lullaby, tradition, improvisation style, motif, plot, folklore, ethnography.

Салт дәстүр жырына кириўши бесик жыры да өз алдына жанр сыпатында жасап киятырған халық қосықлары ишиндеги белгилї дарежеде орны бар қосықлар. Бесик жырларының белгилї бир пўткил халықлық сыпат алған нама ырғағының өзи оның жанрлық өзгешеликлеринен дерек береди. Бесик жырларында лирикалық элементлер қосық текстиндеги сөзлерге салыстырғанда кем роль ойнамайды. Олар халықлық қосықларда эмоционаллық тәсирди

күшейтїудїң бирден-бир қуралы болып хызмет етеди. Егер бесик жырларының текстине ой-пикирди, тилек-арманларды билдириў жүкленген болса, ал музыка арқалы наманың ырғағы, оның хәрекети болып этнография менен тамырласып кетеди. Бесик жырларында музыка, текст пенен тығыз байланыста болып жанрда бир-бири менен үйлесип пўтин бир бирликти қурайды. Солай этип, бесик жырларында музыка (нама ырғағы) оның жанрлық спецификасын